

RELATIONSHIP OF SPEECH AND COGNITIVE FUNCTIONS IN NORMAL AND DEFECTIVE SPEECH DEVELOPMENT

Dilfuza A. Anvarova

Lecturer

*Pedagogy of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami
Tashkent, Uzbekistan*

E-mail: canvarova@gmail.com

ABOUT ARTICLE

Key words: Incomplete development of speech, biological and social factors, speech activity, grammatical structure, phonemic hearing and phonemic perception.

Received: 06.05.23

Accepted: 08.05.23

Published: 10.05.23

Abstract: The term "complete failure to develop speech" characterizes only a symptom level of speech activity disorder. In addition, in such a violation, its systemic violation is often observed in relation to the underdevelopment of speech. Although the problem of underdevelopment of speech has not yet been seriously studied, but successes worth saying have been achieved. The speech of a number of scientists concerns various directions of its incomplete development: spiritual-linguistic (V.K.Orfinskaya, Ye.F.Sobotovich, V.A.Kovshikov, medical and pedagogical (S.S.Lyapidsky, Ye.M.Mastyukova, M.S.Grushevskaya, M.Velyakov, S.A.Mironova and others) scientific verification work was carried out.

NUTQNING NORMAL VA NUQSONLI RIVOJLANISHIDA NUTQ VA KOGNITIV FUNKSIYALARNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Dilfuza A. Anvarova

o'qituvchi

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Toshkent, O'zbekiston*

E-mail: canvarova@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Nutqning to'liq rivojlanmaganligi, biologik va ijtimoiy omillar, nutqiy faoliyat, grammatik tuzilishi, fonematik eshituv va fonematik idrok.

Annotatsiya: "Nutqning to'liq rivojlanmay qolish" atamasi nutq faoliyati buzilishining faqat alomatli darajasinigina xarakterlaydi. Bundan tashqari, bunday buzilishda ko'pincha nutqning rivojlanmay qolishiga nisbatan uning sistemali buzilishi kuzatiladi. Nutqning rivojlanmaganlik

muammosi hali jiddiy o'rganilmagan bo'lsada, ammo aytishga arzigulik muvaffaqiyatlarga erishilgan. R.E.Levinaning nutqning rivojlanishi tipologiyasi va tahlili qoidalari, ularni bartaraf qilish va oldini olish usullari haqida uning rahbarligida olib borilgan tadqiqot ishlarida ko'zga tashlanarli muvaffaqiyatlar qo'lga kiritildi.

СООТНОШЕНИЕ РЕЧИ И ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ ПРИ НОРМАЛЬНОМ И ДЕФЕКТНОМ РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ

Дильфуза А. Анварова

Преподаватель

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Ташкент, Узбекистон

E-mail: canvarova@gmail.com

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: недоразвитие речи, биологические и социальные факторы, речевая деятельность, грамматический строй, фонематический слух и фонематическое восприятие.

Аннотация: Термин «недоразвитие речи» характеризует только симптоматический уровень нарушения речи. Кроме того, при таком расстройстве часто наблюдается систематическое нарушение речи, в отличие от отсутствия развития. Хотя проблема недоразвития речи еще серьезно не изучалась, стоит отметить, что достигнуты определенные успехи. Замечательные успехи были достигнуты в проведенных под руководством Р. Е. Левиной исследованиях закономерностей типологии и анализа речевого развития, их устранения и профилактики.

KIRISH

Bundan tashqari uning ruhiy pedagogik va yana bir qator olimlarning nutqi to'liq rivojlanmaganligining turli yo'nalishlariga oid: ruhiy-lingvestik (V.K.Orfinskaya, Ye.F.Sobotovich, V.A.Kovshikov, tibbiy – pedagogik (S.S.Lyapidskiy, Ye.M.Mastyukova, M.S.Grushevskaya, M.Velyakov, S.A.Mironova va boshqalar) ilmiy tekshirish ishlari fikrimiz asosidir.

Shuni aytish joizki hozirgacha olib borilgan bir qator tekshirishlarda bolalarda nutqning to'liq rivojlanmaganligi masalasining bir tomoni, ya'ni nutqi rivojlanmagan bolalarning tovushlar talaffuzi va bo'g'in tuzilishi tartibini o'zlashtirishlari sohalarigina keng yoritildi. Bular O.N.Usanova, G.A.Kashe, A.K.Markova va boshqalarning ishlarida o'z aksini topdi.

ASOSIY QISM

Nutqning to'liq rivojlanmaganligida tilning lug'at tarkibi va grammatik tuzilishining o'ziga xosligi esa R.E.Levina, V.K.Orfinskaya, N.N.Traugott, S.N.Shaxovskaya, V.K.Vorobeva,

B.M.Grinspun, L.F.Filcheva, G.V.Chirkina, A.V.Yasterbova, V.E.Sobotovich, V.A.Kovshikova va boshqa olimlarning ilmiy tadqiqot ishlarida talqin qilinadi.

Bu ishlarda nutqning talaffuziga oid jihatiga, lug‘at boyligi, grammatik tuzilishiga, bog‘lanishli nutqning tuzatishga oid ta‘lim jarayonida nutqning mantiqiy va tovush jihatlarini bolalar tomonidan o‘zlashtirilishining o‘ziga xosligi tavsiflanadi.

Nutqning to‘liq rivojlanmaganligini belgilovchi biologik va ijtimoiy omillarning murakkab qo‘shilishi esa nutq to‘liq rivojlanmaganligini R.E.Levina uchta tabaqaga ajratadi; nutqiy aloqa vositalarining umuman bo‘lmashligidan, fonetik-fonematik va leksik-grammatik jihatidan rivojlanmaganlik elemenlaridan iboratdir.

Bolalarda nutqiy nuqsonlarni korreksiyalash tibbiy, psixologo-pedagogik kompleks yordamning murakkablashuvi nutq kamchiligi faoliyatining qay darajadagi ko‘rinishidan qat‘iy nazar o‘z-o‘zidan hosil bo‘lmagan ko‘p tomonlama xarakterga egadir. Bu psixologo-pedagoglar R.E.Levina, S.S.Lyapidskiy, S.I.Maevskaya, S.A.Mironova, L.F.Spirova, T.B.Filicheva, psixolingvestlar V.K.Vorobeva, V.A.Kovshikov, R.I.Lalaevalar va tibbiy pedagogik tadqiqotlarida isbotlangan.

Nutqiy faoliyat – tizimli jarayon bo‘lib, o‘z ichiga verbal va noverbal komponentlarni oladi. Uning psixojismoniy asosi – kommunikativ tizim ostini, kognitiv tizim ostini, intellektual qobiliyatlarni o‘z ichiga olgan til va nutqning funksional tizimidir (P.K.Anoxin, 1975; A.A.Zalevskaya, 1999; A.N.Kornev, 2006). Uning bunday murakkab tarkibi ontogenezning ilk bosqichlarida ayniqsa yorqin namoyon bo‘ladi. Aynan mana shu davrda nutqning rivojlanishi kommunikativ ehtiyoj va qobiliyat, hissiy sohaning holati, bilish jarayonlari va qobiliyatlarning rivojlanish darajasi singari psixologik omillarga bog‘liq bo‘ladi. A.N.Kornev (2006) psixonutqiy rivojlanishning ko‘rsatkichlari sifatida kommunikativ hatti-harakatlarni, hissiy ta‘sirchanlikni, faollikni va u bilan bog‘liq sensor jarayonlarni, ixtiyorsiz diqqatni ko‘rsatadi [1].

Zamonaviy psixologiya, pedagogika ilmida nutq kishilarning faoliyati jarayonida muloqot shakli sifatida tarixan tarkib topgan deya talqin etiladi. Nutq faqatgina inson uchun xos bo‘lgan, uning faoliyatni ixtiyoriy boshqarish va nazorat etishni ta‘minlovchi, oliy ruhiy funksiyalarning paydo bo‘lishi uchun muhim shart hisoblanadi. Til – belgilar tizimi bo‘lib, ular yordamida inson o‘z hislari, fikrlari, tajribasini kodlaydi. Til muloqot va tafakkurning asosiy vositasi sifatida xizmat qilib, ma‘lumotlarni saqlash va uzatishning, jumladan avlodlardan avlodlarga uzatishning vositasi hisoblanadi. Nutqiy faoliyat mehnat, o‘yin, o‘quv, kommunikativ va bilish faoliyati, jumladan mnestik kabi faoliyatning xilma-xil turlarini namoyon etib, ularga “xizmat qiladi”. Nutq bolaning ruhiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi (L.S.Vigotskiy, I.A.Zimnyaya, A.N.Leontyev) [1].

O‘z navbatida imkoniyati cheklangan bolalarning ma‘lum guruhida ruhiyatning turli xildagi buzilishlari (birinchi navbatda – intellektual rivojlanishning buzilishlari) odatda tilning qator

komponentlarining (birinchi navbatda – semantik, sintaksik va leksik) rivojlanishdan ortda qolishiga yoki patologik buzilishiga olib keladi.

Nutqiy rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan ko'pgina bolalarda fonematik eshituv va fonematik idrok kamchiliklari kuzatiladi. G.F.Sergeyevaning ta'kidlashicha (1973), dizartriya va rinolaliya nutq nuqsonida nutq harakat analizatori funksiyasining buzilishi tovushlarni eshituv orqali idrok etishga sezilarli ta'sir etadi. Ko'pincha ma'lum o'zaro bog'liqlik kuzatiladi: talaffuzda tovushlar qanchalik ko'p differentsiatsiyalansa, tovushlarni eshituv orqali farqlash shunchalik muvaffaqiyatliroq amalga oshadi (Ye.N.Vinarskaya).

Nutqi rivojlanmagan bolalarda ixtiyoriy diqqatning o'ziga xosliklari uning chalg'uvchanligida yorqin namoyon bo'ladi. Og'ir nutq nuqsoniga ega bolalarda ixtiyoriy diqqatning quyi darajasi ularda faoliyatning shakllanmasligiga yoki faoliyat tizimining ma'lum darajada buzilishiga olib keladi (Y.F.Garkusha, O.N.Usanova, 1985).

T.S.Ovchinnikova (1996) nutq nuqsoniga ega maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatini tadqiq etar ekan, qator o'ziga xosliklarni aniqladi. Korrektur sinovni bajarishda quyi darajadagi unumdorlik belgilangan. Xatolar qatorida birinchi o'rinni tushirib qoldirishlar egallaydi. Shuningdek diqqatni taqsimlashdagi kamchiliklar, yuqori chalg'uvchanlik, umumiy uyushmaganlik aniqlangan. Shu bilan bir qatorda "Nuqtalar" metodikasini bajarishda yodda saqlab qolish va diqqat hajmiga ko'ra nutq nuqsoniga ega va normal nutqga ega bolalar o'rtasida ishonchli tafovutlar aniqlanmagan [1].

Ko'pgina tadqiqotchilar nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarni nazarda tutib, ularning intellekti saqlangan; biroq alohida kognitiv operatsiyalarning kamchiliklari mavjud deya tahmin qilishgan. (T.N.Volkovskaya, 2002; G.V.Gurovets, 1974; N.S. Jukova, YE.M.Mastyukova, 1971; A.S.Zavgorodnyaya; YE.A.Nikulina, 1985; R.I.Lalayeva, 2005; O.N.Usanova, T.N.Sinyakova, 1982; T.A.Fotekova, 1994;).

Bilish faoliyatining holati motor alaliyaga ega bolalarda ayniqsa puxta o'rganilgan. R.A.Belova-David tadqiqotlari natijasida (1972) alaliyaga ega bolalar uchun faqatgina rang, shakl, kattalik, predmetlarning fazoviy va miqdoriy munosabatlari haqidagi sodda tasavvurlar xos ekanligi aniqlangan. Muallifning ko'rsatishicha, ko'rgazmali-harakat tafakkur saqlangan holda ko'rgazmali-obrazli va so'z-mantiqiy tafakkur normadan ortda qoladi.

Nutqiy nuqsonlarda hissiy-irodaviy doira va shaxs rivojlanishining o'ziga xosliklari yetarlicha o'rganilmagan. Nutqiy nuqsonni anglash, diqqatning unga qaratilganlik darajasi asosan duduqlanuvchi bolalarda (L.I.Belyakova, 1984; G.A.Volkova, A.Y.Panasyuk, 1979; V.I.Seleverstov, 1994; A.G.Shembel) va ovoz buzilishlariga ega shaxslarda o'rganilgan (O.S.Orlova, L.Ye.Goncharuk, 1983). O.A.Slinko (1987) maktabgacha yoshdagi nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar shaxsining rivojlanishi va ularda shaxslararo munosabatlarning shakllanish o'ziga xosliklarini o'rganar ekan, nutqi to'liq rivojlanmagan bola shaxsining shakllanishiga nutqiy nuqsonning ifodalanganlik darajasi ta'sir etishini

va nutqiy yetishmovchilik muloqot vositalarining shakllanmaganligi hisobiga tengdoshlar davrasida salbiy munosabatlarning asosiy sababi bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar kommunikativ soha o'ziga xosliklarini va o'yin faoliyatining holatini o'rganishga doir qator tadqiqot ishlari G.V.Chirkina (1996) rahbarligi ostida amalga oshirilgan. Mazkur tadqiqot natijalari nutqiy va kommunikativ ko'nikmalarning o'zaro bog'liqligi haqidagi tasavvurlarni boyitadi (L.G.Solovyeva, 1996) [2].

Lug'at boyligining kambag'alligi va differentsiatsiyalashmaganligi, bog'langan bayonning o'ziga xosligi singari nutqiy rivojlanishning o'ziga xosliklari to'laqonli muloqotni amalga oshirishga to'sqinlik qiladi. Mazkur qiyinchiliklar natijasi sifatida muloqotga bo'lgan ehtiyojning pasayishi, dialogik va monologik nutq shakllarining shakllanmaganligi, muloqotni amalga oshirishga bo'lgan qiziqishning mavjud emasligi muloqot vaziyatida mo'ljal ola bilmaslik, negativizm singari xulq-atvorning o'ziga xosliklari kuzatiladi.

Maktabgacha yoshdagi nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar o'yin faoliyati rivojlanganligining quyi darajasi: syujetning kambag'alligi, o'yinning protsessual xarakteri, nutqiy faoliyatning sustligi alohida e'tiborni o'ziga jalb etadi (L.G.Solovyeva, 1996). Bunday bolalarning ko'pchiligi uchun turli nevrologik simptomatika bilan bog'liq ravishda yuqori qo'zg'aluvchanlik xarakterli bo'lib, shu bois tarbiyachilar tomonidan nazorat etilmagan o'yinlar ba'zida juda tashkillashtirilmagan tus oladi.

Nutqiy nuqsonga ega bolalarda motorika, ko'ruv-motor koordinatsiya kamchiliklari kuzatilib, bu har qanday faoliyatning tashkiliy momentlari bo'lgan taktil-motor hissiyotlarning yetarlicha rivojlanmaganligini krsatadi. Fazoviy tasavvurlar va obrazli soha yetarlicha rivojlanmagan. Mazkur kamchiliklar birinchi navbatda bolalarning tasviriy ijodga bo'lgan qobiliyatiga ta'sir etadi. Alaliyaga ega bolalarda tasvirlangan rasmlar mavzusining torligi va mazkur mavzularning qayta-qayta takrorlanishi, predmet va hodisalarni tasvirlash usullarining mavjud emasligi, yasash va qurish usullarining kambag'alligi, qaychidan foydalana olmasliklari va b. kuzatiladi (L.S.Svetkova, T.M.Pirsxalayshvili). Elementar texnik usullarni egallagan bolalar ham mashg'ulotlari davomida yetarlicha sabot, iroda va diqqatni namoyish etmaydilar. O'zgalar va shaxsiy faoliyatga bo'lgan tanqidiy munosabat ham pasaygan.

O.N.Usanova va OA.Slinkoning ta'kidlashicha, nutqiy nuqsonga ega bolalar uchun o'quv faoliyatning o'ziga xosliklari xarakterli. Masalan, duduqlanuvchi bolalar uchun odatiy shart-sharoitlarning o'zgarishi faoliyat turg'unligining pasayishiga, diqqatning tarqoqligiga olib keladi. Bir faoliyat turidan ikkinchi bir faoliyat turiga ko'chish bilan bog'liq topshiriqlar qiyinchilik tug'diradi.

XULOSA

Aqliy va iroda zo'riqishini talab etuvchi topshiriqlarni bajarishda topshirilgan ish turidan nisbatan odatiy, avval egallangan ish turiga o'tish kuzatiladi. Ba'zi bolalarda shaxsiy singari, o'zgalar faoliyati natijalarini ham mustaqil nazorat eta olmaslik kuzatiladi. Mazkur bolalar mashg'ulotlar

davomida shaxsiy javoblarni fikrlab, tegishli misollarni tayyorlash, do'stlari javoblarini tinglash, qiyinchiliklar tug'ilganda ularga yordam berish, noto'g'ri javoblarni to'g'rilashda qiyinchiliklarni sezadilar. O'qish davomida ular o'z shaxsiy xatolarini, o'rtoqlarining xatolarinin sezmaydilar, dialoglarni "rollarga" bo'lingan holda o'qish davomida "o'z" so'zlarini o'z vaqtida talaffuz etmaydilar, ba'zan har ikki kishi so'zini bir vaqtda o'qiydilar. Darslarga tayyorgarlik ko'rish davomida mazkur bolalar topshiriqlarni bajarishning mexanik usullariga murojat etib, o'qilganlarni anglab, tushunib yetishni emas, balki yod olishni ma'qul ko'radilar [3]. Shunday qilib biz ruhiy va nutqiy faoliyatning asosiy tarkib topuvchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni atroflicha o'rganib chiqdik.

Bizning tadqiqotimiz predmeti mnestic faoliyat bo'lgani bois, mazkur faoliyatning nutqiy rivojlanishi normada bo'lgan va nuqsonga ega bolalarda uning shakllanish o'ziga xosliklari alohida e'tiborga loyiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abduraxmonov F., Davletshin G.M. Odamlar bilan qanday muloqotga kirishish va yoshdashish kerak. T.: 1996.
2. Axmedova M. Shaxs xususiyatlarini o'rganish metodikasi. T.: 2009.
3. Ayupova M.Yu. Logopediya. Darslik. T.: O'zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati, 2007.
4. Ayupova M.Yu., X.M.Po'latova. Logopedik ritmika. Darslik. T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2007.
5. Batashev A., Alekseeva I., Mayorova Ye. Diagnostika professional'no vajnix kachestv. - Piter.: 2007.
6. Volkova G.A. Logopedik ritmika. Moskva. 2004.
7. Vigotskiy L.S. Razvitie visshix psixicheskix funktsii. M.: Prosvechenie, 1990.
8. Yo'ldoshev J., Xasanov S. "Pedagogik texnologiyalar". Iqtisod-moliya" 2009.
9. Yo'ldoshev J.G'., Usmanov S.A. "Pedagogik taxnologiya asoslari". T. - 2007.
10. Po'latova P.M., Nurmuxamedova L.Sh., Yakubjonova D.B., Mamarajabova Z.N., Amirsaidova Sh.M., Sultonova D. Maxsus pedagogika (Darslik).- T.: "Fan va texnologiya" 2014.